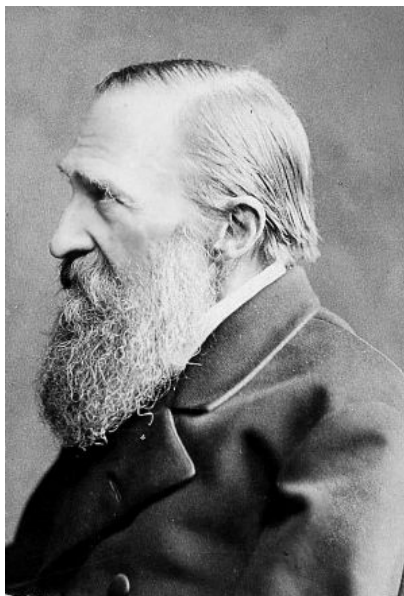

Надія ПЕТРИЧЕНКО

**ВОЛИНЬ І ЖИТОМИРЩИНА – ДРУГА БАТЬКІВЩИНА
Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО
(українські зацікавлення, тематика, жанрова нарація прозової
спадщини письменника)**

У статті аналізується проблема використання українського тематичного компоненту у творчій спадщині видатного польського митця XIX століття – Ю. І. Крашевського, розглядаються фактичні біографічні сторінки з життя автора, пов'язані із Житомирщиною та Волинню, зокрема організація театральної діяльності у Житомирщині, етнографічні та історіографічні дослідження Крашевського на волинській землі, а особливо – український тематичний компонент як важлива складова прозової спадщини автора (на рівні жанрової нарації, оповідної структури «селянських повістей»).

Насамперед зауважимо, що Ю. І. Крашевський залишився в історії польської літератури не лише як практик при створенні соціально-побутового роману, але і як його теоретик, адже саме цей автор здійснив спробу класифікувати жанрові типи роману, поставити питання про співвіднесення вигадки і дійсних фактів у його межах, визначити завдання і специфічні ознаки історичного роману тощо. Ю. І. Крашевський поставив за мету довести, що для розвитку прозових жанрів характерним є постійне розширення сфери спостереження. Письменник вважав, що прозові жанри є найбільш придатними для передачі духу епохи, заперечував літераторам (Л. Семенському, Ю. Клячко), які у них вбачали небезпеку для національної літератури і художнього смаку. Естетичним орієнтиром для Ю. І.

Крашевського виступала творчість Ч. Діккенса, О. Бальзака, М. Гоголя¹.

Детальне звернення до біографічних даних з життя автора дозволяє зафіксувати важливі факти, насамперед, що Юзеф Ігнацій Крашевський навчався у 1829 – 1830 рр. у Віленському університеті, у 1830 р. (рік польського національно-визвольного повстання – *Н. П.*) за участь у таємному гуртку був заарештований, з в'язниці вийшов 1832 р. Напередодні наступного національно-визвольного повстання 1863 р. був висланий з Варшави і жив у Дрездені, тому, ймовірно, Дрезден фігурує, як і у А. Погорельського в російській літературі, в деяких його творах. Понад 20 років прожив в селах Волині, в 1856 – 1859 роках був одним з директорів Житомирського театру. У його літературній діяльності представлені різні жанри: вірші, драми, «мала» й «велика» проза, а також публіцистика, статті й дослідження з теорії та історії літератури, краєзнавства й археології². Займався журналістикою, видаючи у Вільно літературно-науковий журнал «Atheneum» (1841 – 1851), де опублікував чимало українознавчих матеріалів.

Творчістю Ю. І. Крашевського цікавився Т. Шевченко. Так, у його російськомовній повісті «Прогулянка із задоволенням і не без моралі» згадуються твори Ю. І. Крашевського «Уляна», «Остап Бондарчук», а у власній бібліотеці польського письменника зберігався переклад «Гайдамаків» Т. Шевченка з додатком студії Л. Совінського (Вільно, 1861) – видання рідкісне й непопулярне в Польщі через його революційний зміст. Крім того, у його бібліотеці зберігається поема Т. Шевченка «Марія» (Женева, 1882); закордонне видання «Кобзаря». У 1875 р. виникла ідея видання листів Т. Шевченка до Б. Залеського, ініціатором якої був Ю. І. Крашевський. Ці листи вперше опублікував М. Драгоманов у журналі «Киевская старина» (1883, № 1, 3, 4). Реалістичний характер творчості Ю. І. Крашевського відзначив, зокрема, І. Франко.

Юзеф Ігнацій Крашевський (1812 – 1887) – особистість різнопланова і багатогранна – поет, драматург, філософ та художник, народився у Варшаві, у дворянській родині, проте сам митець неодноразово у різних друкованих виданнях підкреслював, що ніколи не почував себе варшав'янином. Батьки письменника не поділяли його любові до художньої творчості, не отримавши підтримку у родині, у 1834 р. Ю. І. Крашевський вирушив до

¹ Ведіна В. П. «Прадавня легенда» і її автор / Передмова // Крашевський Ю. І. Прадавня легенда. – К.: Веселка, 1989. – С. 10.

² Ершов В. Ю. І. Крашевський в Житомирі. 1853 – 1860 // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – № 5. – Житомир, 2000. – С. 14 – 16.

Волині, де згодом узяв шлюб із Софією Воронічовою. У 1853 р. родина Крашевських переїздить до Житомира – столиці тодішньої губернії, саме у цей час Ю. І. Крашевський написав: «Це було гарне містечко, на околицях якого вже починалися ліс та луки. Чудова місцина над річками Тетерів та Кам'янкою, трохи гориста, будинки та садиби оточені городами, тому можна побачити навіть плуг, що оре біля поверхової будівлі. Місто мало більш ніж 30 тисяч мешканців. Було затишне, хоча розлоге та широко розкинуте... Вздовж дороги завжди вільно паслися корови, коні та свійська птиця»³. Після переїзду Ю. І. Крашевського до Житомира місцеве населення, зокрема місцеве дворянство, яке високо поцінувало мистецький доробок автора, запропонувало обрати його куратором губернської гімназії.

Ю. І. Крашевський сумлінно ставився до своїх обов'язків, віддаючи чимало сил та часу справі. Відзначаючи високі інтелектуальні та організаторські здібності письменника, місцева адміністрація невдовзі призначила його директором добродійного товариства та дворянського клубу. Останній до призначення Ю. І. Крашевського на посаду більше нагадував збіговисько картярів, проте згодом все змінилося на краще, зокрема, відвідувачі клубу отримали можливість ознайомитися з друкованими періодичними виданнями. Праця Ю. І. Крашевського на посаді начальника статистичного комітету (ще один бік активної громадянської та культуртрегерської діяльності митця) надала йому можливість відновлювати пам'ятки архітектури та витвори мистецтва.

Ще одним важливим етапом у житті та діяльності Ю. І. Крашевського на Житомирщині був період, коли він обіймав посаду одного з директорів місцевого театру. На початку XIX сторіччя були побудовано театри в Харкові, Полтаві, Одесі, Києві, Житомирі. У трьох перших театрах виступали російсько-українські трупи, в Києві, Житомирі та Кам'янці-Подільському заявили про себе трупи польських виконавців. До найбільш відомих колективів варто зарахувати театр із села Романів, місцевості, що знаходиться недалеко від Житомира. Як поляк, керівник театру, безперечно надавав перевагу постановкам на сцені театру Волинської шляхти вистав саме польською мовою, розраховуючи при цьому на активну фінансову підтримку з боку польського дворянства. Під наглядом дбайливого керівника – Ю. І. Крашевського – перебувала практично вся діяльність театру, хіба що крім артистичної організації,

³ Костиця М. Ю. Юзеф Ігнацій Крашевський: житомирські сторінки життя і діяльності // Ю. І. Крашевський як явище світової культури: наук. зб. «Велика Волинь». – Т. 28. – Житомир: Вид-во «Волинь», 2002. – С. 19.

письменник дбав про гардероб для акторів, вирішував питання матеріального характеру. Його мрією було вивести житомирський театр на західний рівень. Відтак праця акторів також не була легкою, адже вони мали вчити тексти трьома мовами.

У 1859 р. Юзеф Ігнацій Крашевський, незадоволений ставленням до театру місцевих дворян, виїхав за кордон, склавши свої адміністративні повноваження. На цьому закінчився шестирічний житомирський етап у житті Ю. І. Крашевського.

Культуртрегерська театральна діяльність митця була не єдиною сферою його культурної роботи на українських теренах. Плідною була і наукова праця Ю. І. Крашевського на Волині, особливо варто відзначити працю на ділянці історії і старожитностей. Йдеться про збирання документів та речових джерел до історії краю, замальовки з пам'яток архітектури, участь у діяльності, спрямованій на захист від руйнації старовинних замків, палаців, храмів, творів культового мистецтва. Саме з ім'ям Ю. І. Крашевського, як відомо, пов'язано розпорядженням краєзнавчої діяльності на Волині в середині ХІХ ст. За розпорядженням Волинського губернатора М. П. Синельникова саме Ю. І. Крашевському, як голові Волинського губернського статистичного комітету, було доручено зробити опис пам'яток історії та культури краю. Подолавши за чотири тижні 450 верст, Ю. І. Крашевський власноручно зробив замальовки багатьох архітектурних пам'яток Волині⁴. Альбоми з малюнками митця перебувають зараз у відділі рукописів Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України.

Ю. І. Крашевським майстерно відтворено у нарисі «Волинські вечори» губернський центр і побут житомирян: «Місто займає величезний обшир, що закінчується на всі боки не передмістями, а сільськими фільварками, хатами, розсипаними по гаях, будиночками в садах, тим, що колись становило саме місто. Його оточують такі володіння колишніх міщан, в яких ще не зустрінемо вілл на кшталт заграничних, зате є особняки і просторі халупи. Велика кількість дерев і зелені надають цим околицям веселого вигляду. Місто віддалене від крайніх повітів губернії, з ним важко підтримувати зв'язок»⁵.

Показові українські національні реалії знайшли відображення у низці прозових творів автора, пов'язаних тематично із формуванням нових ідейних напрямків у польській літературі. Проблема народу, яка не втрачає своєї першості, висвітлюється інакше у зв'язку із

⁴ Костиця М. Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті: Монографія. – Житомир, 2001. – С. 28.

⁵ Kraszewski J. I. Wieczory Wolyńskie. – Lwów, 1859. – 189 s. (переклад українською В. Грабовського).

зародженням нових концепцій нації і народу. Критичне зображення різних верств суспільства сприяло перегляду романтичного розуміння нації. Образ селянина репрезентується тепер у різних аспектах, з більшою об'єктивністю і гостротою. У 50-ті роки селянська проблематика, що справила істотний вплив на розвиток реалізму, посідає панівне місце у творчості багатьох письменників, насамперед Ю. І. Крашевського. Актуальність її для польської літератури, як і для російської та української, підтримувалася завдяки актуальності селянського питання як такого.

У центрі уваги письменників перебуває і життя міста – світські салони, міщанство, ремісники. У творах наявне протиставлення ідеалізованого представника соціальних низів дворянству та аристократії, що деградують унаслідок падіння моральних цінностей. Завершується еволюція прозових жанрів, побутові замальовки, ескізи, окремі елементи оповіді відходять на другий план, поступаючись місцем стрункій епічній композиції із складною, доведеною до логічної розв'язки фабулою. Характеризувати прозу Ю. І. Крашевського 40 – 50-х років як реалістичну дозволяють нам наступні чинники: широке проблематичне коло, загострення соціального аналізу, поява нових соціально-психологічних типів, що їх породжують зміни у суспільному устрої, формування нової концепції героя, доля якого демонструє типові риси людини своєї епохи, утвердження нових жанрових різновидів. Щоправда у деяких випадках відчутною є колишня романтична поетика, тому можна стверджувати, що саме співіснування романтичного і реалістичного начал виступає однією із специфічних рис даного періоду.

Так, у сорокові роки простежуються істотні зрушення на теренах польської прози. У 1846 – 1847 рр. з'являються найкращі повісті Ю. Коженьовського, Ю. І. Крашевський на цей період відмовляється від традицій сентиментальної прози і романтичної проблематики, створює цикл повістей, позначених реалістичним відтворенням дійсності⁶. Автор звертається до селянської проблематики, у реалістичній проекції таке звернення відбувалося у польській прозі вперше – «Історія Савки» (1842), «Уляна» (1843), «Остап Бондарчук» (1847). Психологічна мотивація змальовання образів селян знаменувала істотний крок уперед у поступі реалістичної прози.

Повість Ю. І. Крашевського «Історія Савки» знаменувала новий щабель у становленні реалістичного методу у польській літературі, актуальною виступала проблематика твору, виходячи з правдивого відображення безправного життя селянства в усіх його виявах. Схожі мотиви у цей період спостерігаються і в українській

⁶ Ершов В. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності. – Житомир: Полісся, 2008. – С. 291.

літературі, йдеться про твори антикріпосницького спрямування Т. Шевченка та Марка Вовчка⁷.

Сумні картини селянського життя Ю. І. Крашевський відтворює досконало, використовуючи різний художній інструментарій на рівні змісту і форми. Центральною подією твору виступає кохання кріпачки Уляни, духовно багатой натури, людини емоційної і цілеспрямованої, і Тадеуша, вередливого і нищого панича. Кохання пана і кріпачки з романтичної історії перетворюється на соціальну драму, Ю. І. Крашевський наповнює цей традиційний сюжет принципово новим, викривальним змістом, недаремно у творі яскраво відтворено картини селянського бунту – вияву помсти кривдникам-панам⁸.

Формування нового методу у творчості письменників, у тому числі фундаторів реалістичного напрямку – Ю. І. Крашевського і Ю. Коженювського, – відбувалося синхронно із використанням колишніх творчих засад. Лише поступово відбувається процес не лише синтезу, а і «кристалізації» реалістичного методу. Панівні позиції реалізму у провідних європейських літературах визначили необхідність переходу до нього як запоруки літературного прогресу. Проте на польських теренах окреслилося коло противників реалізму, такою у загальних рисах була думка Ю. Кремера («Листи з Кракова»), побачила світ праця Кароля Лібельта «Естетика чи витончене мистецтво», в якій відчутний тематичний перегук з працею Ю. Кремера, щоправда К. Лібельт перебував на більш поміркованих позиціях. Важлива роль у боротьбі за реалізм у цей період відводиться журналу молодих письменників «Гвезда». Один із співробітників «Гвезди», літературний критик А. Марцинковський відзначав, що сучасна йому епоха висуває перед авторами вимогу дійсного відтворення життя суспільства, виступає проти поверхового копіювання дійсності, за психологічну правдивість при змалюванні образів.

Селянські повісті Ю. І. Крашевського, що видав у 50-ті роки такі твори, як «Орина», «Хата за селом», «Ярмола», ще не можна розглядати у якості зразка послідовного критичного реалізму. Безсумнівим є вплив на них і романтичної естетики, і концепції

⁷ Черноус С. Україніка у творчості Ю. І. Крашевського // «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя. Київські полоністичні студії / Під ред. Р. Радишевського. – Т. 7. – К., 2006. – С. 359.

⁸ Черноус С. Україніка у творчості Ю. І. Крашевського // «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя. Київські полоністичні студії / під ред. Р. Радишевського. – Т. 7. – К., 2006. – С. 357.

народності, проте, незважаючи на це, твори Ю. І. Крашевського знаменували важливий етап розвитку реалізму в польській прозі. Картини сільського життя у повістях Ю. І. Крашевського, образи селян підготували появу реалістичних зразків Б. Пруса і Е. Ожешко.

У 50-ті роки Ю. І. Крашевський створює цикл повістей «Останній із Секежинських», «Золоте яблуко», у яких, піддаючи критиці аристократію і шляхту, висуває програму, що випереджає естетичні постулати позитивістів. Відображення у його творах знайшли тенденції до трансформації феодального суспільства у буржуазне, даремно він відзначає зміни у суспільстві, де панівну роль отримують гроші, а не титули і привілеї; не залишилися поза увагою автора і життєві проблеми, які не порушувались до нього у польській літературі. Усвідомлюючи залежність долі людини від навколишнього середовища, він виступав із реалістичними узагальненнями, сприяв утвердженню принципу соціальної типізації. Вчинки героїв Ю. І. Крашевського завжди мотивовані, підпорядковані логіці подій, відображених у творі. Письменник свідомо уникає піднесеної, близької до поетичної, лексики, використовуючи розмовне мовлення, що теж дозволяє говорити про реалізм його оповідного стилю. Увага до фактів реального життя, тяжіння до узагальнень широкого характеру, участь у боротьбі за звільнення селян, – все це за вже існуючих традицій польської літератури у відтворенні національних типів, національного побуту і досвіду зарубіжних авторів-реалістів привело Ю. І. Крашевського до створення соціальної повісті – одного з найвищих досягнень польської літератури 40 – 50-х рр.

Постать Ю. І. Крашевського привертала увагу багатьох літературознавців. У статтях дослідників, як вітчизняних, так і зарубіжних, розглядаються у контекстуальному українському оточенні праці польського письменника, аналізуються його твори на українську тематику, як окреме питання розкриваються справжні причини суперечливого сприйняття цих творів у Польщі, аналізуються порівняно рідкісні факти дореволюційних перекладів його творів в Україні.

Ю. І. Крашевський піддавав у своїх публіцистичних статтях нищівній критиці «україноманію» деяких польських авторів, зокрема, епігонів «української школи» польських романтиків, які використовували на тематичному рівні, а подекуди і у якості декорації український фольклор, описи української природи у своїх художніх творах, не уявляючи собі насправді життя України та її справжньої складної і суперечливої історії. На відміну від них, Ю. І. Крашевський ніде не використовує специфічних фольклорно-етнографічних реалій з українського життя, що якраз і було особливо модним і поширеним на той час у творах деяких

польських авторів-романтиків. Усно-поетичні традиції, етнографія цікавлять його лише в широкому контексті з усіма іншими атрибутами й аспектами народного буття. Ті текстуальні фольклорні елементи, які письменник включає до своїх «селянських повістей», виступають, як правило, органічною частиною їхньої сюжетно-композиційної і стильової фактури, їх використовують з метою типізації обставин і дійових осіб.

Так, повість Ю. І. Крашевського «Хата за селом» з циклу так званих його «українських повістей і оповідань» присвячено зображенню життя незалежної родини, де поєднано долі цигана та української селянки, які живуть за селом із дочкою, поза циганською й українською селянською громадами, отже приречені на самотність. Тут наявна нетипова ситуація, нехарактерним виступає і основний конфлікт твору. Польський автор, як і, скажімо, російський прозаїк А. Погорельський, приділяють спеціальну увагу художній образності при дослідженні психології циган, адже відомо, що з циганами пов'язані у літературних творах певні романтичні й екзотичні уявлення, згадаймо хоча б поему О. Пушкіна «Цигани».

М. Старицький, переробивши досить вільно для українського театру цю повість польського автора, центральною трагічною постаттю зробив саме молоду циганку Азу, другорядний персонаж у повісті Ю. І. Крашевського, і саме її ім'ям назвав свою п'єсу.

В. Ведіна зазначала, що саме у народному середовищі, серед його найбідніших верств знаходить Ю. І. Крашевський вия справжнього благородства і чесності, глибину почуттів, працьовитість і наполегливість. Водночас не замовчує письменник і темноти, що панувала на селі, селянських забобонів, родинного й громадського деспотизму й жорстокості, які знову ж таки пояснюються віковичною відсталістю й злиднями народних мас. Селянська громада, що в основній своїй масі веде напівголодне, жалюгідне існування, вороже ставиться до циган, бо все незвичне хоч і привертає увагу, але у той же час і лякає їх, адже устрій життя табору є незвичним, непередбачуваним, незрозумілим для пересічного селянина.

Український тематичний компонент посідає важливе місце у творчій спадщині Ю. І. Крашевського – митця, який брав активну участь у культурному і громадському житті України, – як організатор театральної діяльності на Житомирщині, як дослідник – етнограф і історик – мальовничого волинського краю, як автор «селянських повістей» на українську тематику, які знаменували собою нову добу у розвитку польської літератури – утвердження реалізму як стилю епохи.

В статье анализируется проблема использования украинского тематического компонента в творческом наследии известного польского культурного деятеля XIX века – Ю. И. Крашевского, рассматриваются фактические биографические страницы из жизни автора, связанные с Волинью и Житомирщиной, в частности, этнографические и историографические исследования Ю. И. Крашевского на волинской земле, а особенно – украинский тематический компонент как важная составляющая прозаического наследия автора (на уровне жанровой наррации, повествовательной структуры «крестьянских повестей»).

The object of analyze in this article is a problem of use of the Ukrainian thematic components in creative work of famous Polish writer XIX th. – J. I. Kraszewski. The object of analyze is biographic ways of the life of this author into Zhytomyr and Wolyn, for example, the organization of theater life in Zhytomyr, the ethnography and history approaches of Kraszewski in Wolyn. Possibility is analyzes Ukrainian thematic components such as important part of prose works of author

